

Інструкція до інакшості

КСЕНІЯ СОКУЛЬСЬКА

26 ТРАВНЯ 2021

Чи єдиний ми розумний вид у Всесвіті? Це питання неабияк бентежить науковців, філософів, візіонерів і дописувачів жовтої преси, але чи не найбільше — письменників-фантастів. Утім, зазвичай воно — лише точка відліку, за якою розкривається широкий простір для роздумів: якщо єдиний, то чому? а якщо ні, то якими можуть бути інші? а чому вони такі? І врешті-решт: а як можна впізнати в них «таких, як ми»? Зненацька середньовічне листування пропонує робочу модель розпізнавання й подолання інакшості, дуже близьку до тих, що й досі трапляються у фантастичних творах. Щоправда, далеко не кожен із сучасних авторів зрівняється широтою думки з рекомендаціями Ратрамна Корбійського — франкського ченця IX століття — з приводу того, ким уважати песиголовців.

Гаргуля з абатства Пейслі, створена 1991 року

Долиною моторошної темряви

Один із основних мотивів так званої контактної фантастики — дослідження того, що нас із інопланетним Іншим розділяє, а що — об'єднує. Найпростіший маркер інакшості — зовнішній вигляд або фізіологічні відмінності. Власне, те саме, що непокоїло Вчителів Церкви: «Песиголовців слід вважати радше тваринами, аніж людьми, бо ж і форма голови, і собачий гавкіт вказує на їхню подібність не так до людей, як до тварин». Від самого зародження піджанру авторки й автори експериментували з різними підходами, і цікаво спостерігати вже за тим, як бачила марсіян рання фантастика. Скажімо, у «Війні світів» Герберта Веллса вони — негуманоїдні чудовиська (спроба завоювати Землю їхньому іміджу теж на користь не пішла), тимчасом як у класиці палп-фікшну — «Принцесі Марсу» Едгара Берроуза — трапляються і чотирирукі людиноподібні створіння, і майже земні красуні. А в радянській «Аеліті» Олексія Толстого йдеться про те, що корінне населення Червоної планети тисячоліття тому цілком

успішно, хоча й не геть-чисто добровільно, змішалось із землянами-атлантами.

Щедрість фантастики на розмаїтих прибульців не знає меж: вони є на будь-який смак, від максимально схожих на людей розумних створінь до принципово інакших істот — хоч зореподібних плазмових гігантів, хоч представників кремнієвих (а не вуглецевих) життєвих форм. Здавалося б, що ближча форма інопланетян до людської, то простіше побачити в них братів чи сестер за розумом. Але готовність Ратрамна відкинути сумніви фантастична література розділяє далеко не завжди. З одного боку, чимало авторів беруть на озброєння вже майже класичну гіпотезу «моторошної долини», яка згрубша припускає, що дуже подібні, але не повністю ідентичні людям андроїди викликатимуть огиду і страх. Часом за цим зразком моделюють і стосунки між людьми та представниками інопланетних видів, заглиблюючись у проблеми, що, вочевидь, аніскілочка не хвилювали героїв Берроуза й Толстого. З другого боку, історія людства доводить, що принципова біологічна різниця аж ніяк не становить обов'язкової умови для захопленого іншування, та й фантастика готова запропонувати щедрі пригорщу прикладів: від культурного шоку героя «Лівої руки темряви» Урсули Ле Гуїн, якому було дуже складно визначити, ставитися до інопланетянина-гермафродита як до жінки чи як до чоловіка — бо це ж усе змінює! — аж до «заклятої дружби» цілковито людських за походженням позаземних спільнот в «Експансії» Джеймса Корі. Як же діяти у випадку цієї клятої невизначеності? Приблизно так само, як радить Ратрамн: видивлятися в Іншому спільне.

За образом і подобою мислення?

Зрештою, людиноподібність (чи то пак близькість до людей) для Ратрамна не становить беззаперечного аргументу. «Я не вважав би [якихось істот] наділеними розумною душею лише тому, що вони походять від людей», — запевняє він адресата, і в цю мить нервово здригаються герої численних космоопер, де йдеться про віддалене майбутнє та принципово різні шляхи розвитку, зокрема й біологічного, якими пішли нащадки землян. Є, проте, риси, які дозволяють Ратрамнові припустити, що песиголовці наділені-таки розумом. Серед них — чіткі правила співмешкання (до яких «доречно застосовувати визначення держави»), очевидна наявність культури (у цьому випадку — розвинене сільське господарство), зрозумілі та властиві розумним істотам почуття (за доказ схвальної сором'язливості править схильність песиголовців носити одяг — у кожному разі, від тварин це їх запевно відділяє).

Отакій напрямок думки ксенофантастика цілковито підтримує. Щоправда, незрідка визначальним поштовхом до висновку «так, чужий, але принаймні схожий на свого» слугують

не високі досягнення народного господарства, а ті ж таки почуття, насамперед — здатність співчувати представникам інших біологічних видів.

Складніше з інтелектом і волею. Значний пласт контактної фантастики — це тексти, у яких ідеться про можливість чи неможливість порозуміння за принципової різниці етичних систем чи способів мислення. Снажимо, готові колонізувати Землю інопланетяни (усе гаразд, людство все одно майже винищило себе ядерною війною) пропонують героїні «Світанку» Октавії Батлер буквальну гібридизацію — створення проміжного біологічного виду, для якого вона стане праматір'ю. Тож перед нею постає неабияке завдання: вирішити, що визначає її власну людськість. Ситуація непроста, однак у цьому випадку принаймні не виникає ні сумнівів у розумності іншого виду (хай там які божевільні пропозиції роблять його представники), ні комунікативних проблем. А що робити, коли розум — очевидний, але надто вже інший?

У романі Кліффорда Сімака «Всяке тіло — трава» вимушена взаємодія людства з розумними квіточками зрештою підштовхує головного героя шукати підґрунтя для статус-кво в царині не логіки (надміру вже вона різна), а естетики. У «Солярісі» Станіслава Лема позаземний розум намагається взаємодіяти з людьми, створюючи двійників — носіїв травматичних спогадів (спецпропозиція для кожного дослідника, знищити не можна, змиритися — якщо моральних сил вистачить), і цей спосіб спілкування, безумовно, викликає бурхливу реакцію, та навряд чи саме ту, якої він сподівався; земні науковці намагаються підібрати альтернативний інструмент комунікації, от тільки ніхто й близько не здатен уявити, як саме Соляріс мислить. В «Історії твого життя» Теда Чана (сюжет повісті в Україні, ймовірно, відоміший за екранізацію — «Прибуття») спроби героїні-лінгвістки розшифрувати писемність прибульців-«восьминогів» призводять до аж занадто ефективного порозуміння: вона (с)приймає інопланетне уявлення про час, і це докорінно змінює, можливо, не саме її життя, а ставлення до нього — і то з цікавими етичними наслідками.

Герої фантастичних творів старанно шукають спосіб достукатися до Іншого, зрозуміти його інакшість, повільно снуючи нитку спільного; Ратрамн же пропонував від самого початку дивитися на те, що об'єднує. Воно й не дивина: якщо для середньовічних християнських мислителів проблема песиголовців мала додатковий вимір «хрестити чи не хрестити?», то фантастика — це все-таки белетристика, якій потрібен конфлікт і пошук способів його подолання. А проте концепція «сутності праотця» художнім творам також не чужа. У циклі молодіжних романів «Аврора» Емі Кауфман і Джей Крістофф змальовують майбутнє, у якому людство вийшло в далекий космос і зустрілось із сотнями розумних видів. Така письменницька щедрість є важливою складовою вигаданого світу: подібність розумних видів — усі вони двоногі, «вуглецеві», дихають киснем, живуть на планетах зі схожими умовами, а їхні цивілізації розвиваються за близькими сценаріями — відроджує та зміцнює віру в Бога,

спільного Творця (а ще дозволяє героям крутити міжвидові романи — але хто знехтує такою нагодою вшанувати класику?). І всі рекомендації Ратрамна в цьому світі чудово працюють. То, може, варто придивитися уважніше? Планета песиголовців іще може чекати десь за рогом сусідньої галактики.

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

КСЕНІЯ СОКУЛЬСЬКА

26 ТРАВНЯ 2021